

نشانه‌شناسی صورت و معنا در بناهای دولتی و حکومتی تبریز عصر پهلوی بر اساس اندیشه‌های دو سوسور و پیرس

مریم اسکندری*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

نوع مقاله: پژوهشی

صفحه ۱۵۹ تا ۱۷۳

چکیده

نشانه‌شناسی، نمود عینی از مفهوم یا پدیده‌ای غایب به‌منظور برقراری ارتباط با مخاطب است و از آن جایی که اصولاً معماری نه برای برقراری ارتباط، بلکه برای آن که کارکردی را عملی سازد؛ شکل می‌گیرد برای نشانه‌شناسی موردی خاص و چالش‌برانگیز محسوب می‌گردد. با توجه به اینکه جریان غالب در معماری دوره پهلوی، صورت ایرانی معماری مدرن بود که با عنوان معماری شبه‌مدرنیستی نام‌گذاری گردید. بناهای این دوره با توجه به اینکه تجلی کالبدی منش‌ها، مشخصات یا ترجیحات جامعه ایرانی در آن زمان بوده‌اند، می‌توانند به‌عنوان اسناد و شواهد کالبدی در بررسی مشخصات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی بخش عظیمی از جامعه آن دوره مورد بررسی قرار گرفته و معرف بدنه جامعه باشند. یکی از نمودهای این تحولات، تغییر و چگونگی معماری بناهای حکومتی و دولتی شهر تبریز در انتقال مفاهیم مدرن و متجدد به‌واسطه نشانه‌شناسی صورت و معنا، پرسش اصلی این تحقیق را تشکیل می‌دهد. برای تأویل این مفاهیم، علم نشانه‌شناسی با دریافت رمزگان زیباشناختی، اجتماعی و فرهنگی هر طرح، مفاهیم مستتر در آن را لایه‌های درونی و پنهان طرح را تأویل و مکشوف می‌گرداند. هدف این پژوهش ارائه خوانشی نشانه‌شناختی از فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی در شهر تبریز با روش تحلیلی - توصیفی در پرتو اندیشه‌های پیرس و دوسوسور است که در گذر زمان تبدیل به نشانه ارتباطی در شهرها شده‌اند و حامل پیام‌هایی در لایه‌های معماری و فرا معماری خود هستند. در این پژوهش سعی شده است تا با محدودکردن تحقیق به حوزه حکومتی و دولتی در یک مقطع زمانی خاص، نتایج جامع و دقیق‌تری حاصل گردد.

واژگان کلیدی: تبریز، دوره پهلوی، فضاهای حکومتی، نشانه‌شناسی

* استادیار گروه معماری، واحد میاندوآب، دانشگاه آزاد اسلامی، میاندوآب، ایران. (نویسنده مسئول)
maryam.eskandari@iaum.ac.ir

۱. مقدمه

نشانه‌شناسی به‌عنوان ابزار ارتباط بین معماری و محیط، در تبیین نحوه کارکرد عناصر معماری و تسهیل برقراری ارتباط مؤثر با مخاطب، نقش مهمی ایفا می‌نماید. هنر از هر نوع، مرتبه و درجه‌ای که باشد، از مهم‌ترین قلمروهای بهره‌گیری از نشانه است. همه انواع و مراتب هنر به سبب ایجاد و بداعت ذاتی خود که از ویژگی‌های اصلی هنر است، ناگزیر به استفاده از نشانه‌اند. از همان زمانی که بشر نیاز به برقراری ارتباط را دریافت، نیاز به مفهوم نشانه، نماد و رمز نیز به وجود آمد. اما چگونه یک چیز، هر چیزی - یک کلمه، یک عکس، یک دیگرام و یا یک بنا نشانه‌ای هستند از اینکه چیز دیگری را به‌خاطر ما آورند، نظریه‌ای که چارلز پیرس آن را نشانه‌شناختی (تفسیر نشانه‌ها و پژوهش نسبت، میان نشانه، مورد تأویلی و موضوع) و فردیناندو سوسور آن را نشانه‌شناسی (مطالعه علامت و نشانه‌ها) نامید (طهوری، ۱۳۷۶: ۱۲۲). آنچه در پس استفاده از نشانه اهمیت دارد، دریافت حقیقت و معنای واقعی این گونه بیان است. در هنر و معماری این مرزوبوم به‌کرات به نشانه‌ها و نمودهایی از کاربرد رموزین اشیا و اشکال می‌توان برخورد کرد که علاوه بر ایفای نقش ظاهری خود چه در قالب تزئینات، هندسه، فرم و غیره مخاطب را با لایه‌های مختلفی از معنا و حقیقتی که در ورای ذهن طراح خود است، آشنا می‌کند. این مقاله باهدف اصلی، ارائه خوانشی نشانه‌شناختی از فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی تبریز بر اساس اندیشه‌های پیرس و دو سوسور که در گذر زمان به نشانه ارتباطی در فضاهای شهر بدل گشته‌اند؛ و یافتن پاسخ این سؤال اصلی که عناصر کالبدی معماری (معماری بناهای حکومتی و دولتی تبریز) با چه مؤلفه‌هایی ابزار برقراری ارتباط معنایی شده‌اند؟ به تحلیل نشانه‌های معماری بناهای حکومتی عصر پهلوی در تبریز پرداخته است. در ایران سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ خورشیدی، گرایش به معماری مدرن، عمدتاً از طریق ساخت خانه‌ها و مجتمع‌های مسکونی، در اوج خود بود. این گرایش از سوی دو نهاد حمایت می‌شد: «بانک ساختمانی»، با شعار «ساخت خانه‌های ارزان‌قیمت»، و فارغ‌التحصیلان معماری دانشگاه‌های داخل و خارج از کشور. از اقدامات مهم «بانک ساختمانی» طراحی و ساخت آپارتمان‌ها و شهرک‌های

مسکونی و در بعضی موارد ساخت ساختمان‌های فرهنگی و خدماتی در تهران و اکثر شهرستان‌ها بود (جویدت، ۱۳۳۴: ۱۱-۱۲). تأثیرگذارترین گروه‌ها در تثبیت اصول و مفاهیم معماری مدرن در ایران (عمدتاً خانه‌های مسکونی)، معماران تحصیل‌کرده در خارج از کشور، و فارغ‌التحصیلان دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران بعد از دهه ۴۰ خورشیدی بودند و ریشه‌های این مباحث را نمی‌توان بدون تفحص جایگاه نسل اول معماران معاصر ایران در جامعه آن دوران و مقالات چاپ شده در مجله آرشیوتکت، بررسی کرد. نتایج این پژوهش ضمن آشکارکردن لایه‌های گوناگون معنایی، بیانگر این است که عوامل مؤثر بر ارتباط شامل زمینه فرهنگی و اجتماعی، کارکرد نمادین، رمزگان‌های معماری و کاربرد صریح، ابزار برقراری ارتباط و رمزگان فرا معماری به شمار می‌آیند. همچنین نمادهای به‌کاررفته از تاریخ معماری سنتی ایران و برخی نیز از نمادهای معماری غربی هستند که در تعامل با یکدیگر باعث شکل‌گیری گونه‌های جدیدی از عناصر معماری شده‌اند که این نشانه‌ها هم در ساختار فضایی پلان‌ها و فرم و هم در شیوه‌های ساخت فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی در شهر تبریز قابل‌رؤیت هستند و به‌منظور تحقق هدف اصلی پژوهش لازم است به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. نشانه‌شناختی در تأویل معنا چگونه عمل می‌نماید و معماری بناهای حکومتی و دولتی شهر تبریز در انتقال این معانی نهفته، از چه تأویلی برخوردار هستند؟

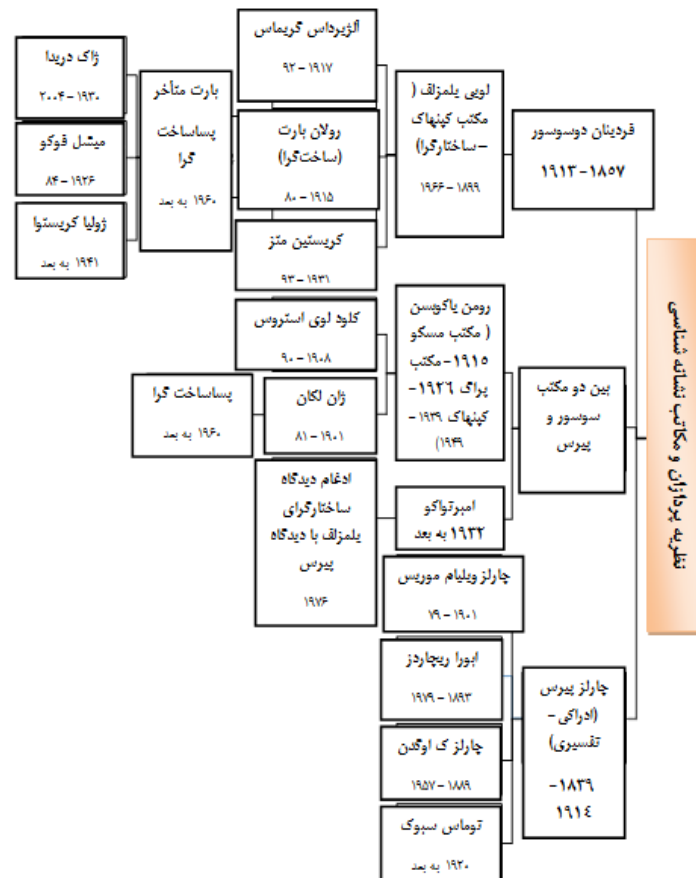
۲. عناصر کالبدی معماری (معماری بناهای حکومتی و دولتی تبریز) با چه مؤلفه‌هایی، ابزار برقراری ارتباط معنایی شده‌اند؟

۲- پیشینه پژوهش

تنوع دیدگاه‌ها در باب نشانه‌شناسی، لزوم آشنایی با نقطه‌نظرات گوناگون را پیش از ارائه هر گونه فرضیه یا نظریه جدید ایجاب می‌کند. این دیدگاه‌ها که حتی در مواردی در تناقض با یکدیگر قرار می‌گیرند، مسیر تحقیقات را با چالش‌های متعددی روبرو می‌نمایند که هدف از این بخش، حل این چالش‌ها و یافتن راهکاری برای تطبیق برخی از این نظریات با یکدیگر است (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴). تحقیقات گسترده پیرس و سوسور در باب نشانه‌شناسی و

پژوهش‌های انجام شده، مطالعه شفیق رمزی (۲۰۱۳)؛ زبان بصری در معماری مملوک: تحلیل مجموعه آرامگاهی سلطان قیسی، همچنین مقاله‌ای تحت عنوان از معناشناسی تا نشانه‌شناسی معماری (Gawlikowska, 2015)، و مقاله‌ای با عنوان بازتابی از نظریات نشانه‌شناسی در خوانش مساجد معاصر تهران (Dabagh, 2015)، در خور توجه هستند. در پژوهشی دیگر تحت عنوان تأملی بر نشانه‌شناسی فضاهای ورودی خانه‌های دوره قاجار قزوین (سخاوت دوست و البرزی، ۱۳۹۷)، معماری در مقیاسی خردتر (فضای ورودی) نسبت به پژوهش‌های قبلی از دیدگاه نشانه‌شناسی سوسور و پیرس و امبرتواکو، مورد واکاوی قرار گرفته است. در این پژوهش نیز سعی شده است تا با محدود کردن تحقیق به حوزه حکومتی و دولتی در یک مقطع زمانی خاص، نتایج جامع و دقیق‌تری حاصل گردد.

تطبيق وجوه اشتراك نظریه‌های آن‌ها مبنای نظری این پژوهش قرار گرفته است. در زمینه پیشینه مطالعات صورت‌گرفته و نظریه‌های مطرح شده (شکل ۱) در مبحث نشانه‌شناسی و کاربرد آن که در رابطه با معماری می‌تواند داشته باشد؛ از شاخص‌ترین موارد علاوه بر آثار پیرس (Peirce, 1991)، با مبحث چگونگی شکل‌گیری نشانه‌ها و ارتباطی که با ذهنیت انسان و تفسیر فردی دارد؛ همچنین اثر فردیناند دو سوسور (Sasussure, 2011)، در زمینه زبان‌شناسی و قواعد آن در حوزه زبان و تأثیری که نشانه‌ها می‌توانند در زندگی اجتماعی ایفا نمایند می‌توان برشمرد. امبرتواکو (Eco, 1978) نیز با بحث تئوری نشانه‌ها و چگونگی آفرینش نشانه‌ها، ابعاد گسترده‌تری را نظیر زیبایی‌شناسی و جامعه‌شناسی و غیره را مورد توجه قرار می‌دهد. در زمینه مقاله‌ها نیز چندین مطالعه که به صورت کلی به کاربرد نشانه‌ها و ارتباط آن‌ها با مقوله معماری پرداخته‌اند می‌توانیم نام ببریم. از این دسته

شکل ۱. پیشینه نظریات و مکاتب نشانه‌شناسی (نگارنده)

۳- مبانی نظری تحقیق

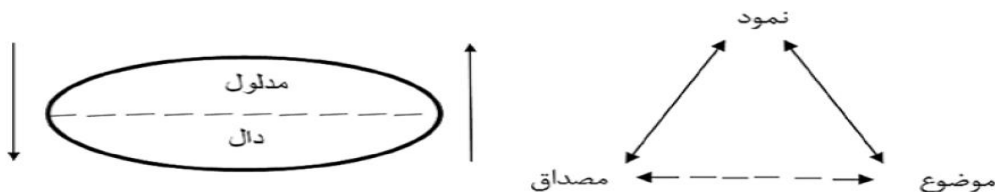
۳-۱. نشانه و نشانه‌شناسی

نشانه چیزی است که نزد شخصی خاص بر چیزی دیگر، در برخی وجوه و توانمندی‌ها دلالت دارد (دیانت، ۱۳۹۵). نشانه، نامی تصویری است که به صورت ساده، نافع و به اختصار موضوع را تجسم می‌کند (پور جعفر و منتظرالحجه، ۱۳۸۹: ۱۸). نشانه همواره معنا را احضار می‌کند، همان گونه که معنا در نشانه نمایان می‌شود (شعله، ۱۳۸۸). نشانه، پدیده و واقعه‌ای ملموس بوده، قابلیت مشاهده شدن را دارا بوده و همچنین به سبب ارتباطی که با پدیده‌ی غایب دارد، جایگزین آن شده و بر آن دلالت می‌کند و الزاماً به جهت امکان درک و دریافت آن توسط حواس انسان دارای صورتی مادی است (ادیب و آزاد احمدی، ۱۴۰۲: ۶).

نشانه‌شناسی در جستجوی معناهای پنهان و ضمنی از روش تحلیل متن بهره می‌گیرد. اصل ارتباط یکی از اصولی است که به عوامل نشانه‌شناختی در شکل‌دهی معنا و برقراری ارتباط با آنها تأکید می‌کند. نشانه‌شناسی به عنوان یک تئوری مستقل در آغاز قرن بیستم در نوشته‌های "چارلز سندرز پیرس" و "فردینان دو سوسور" مطرح شد (نژاد ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۸۲). این دانش در ابتدای قرن بیستم با تحولی بنیادی روبرو شد، به نحوی که می‌توان آن را دانشی کاملاً نوین قلمداد نمود؛ زیرا هم به لحاظ رویکردها و هم به لحاظ حجم دستاوردها، نشانگر بابتی مستقل در اندیشه است. این دو اندیشمند، رویکردهای مشابهی به زبان، نشانه و دلالت دارند و ماهیت و هویت زبان را به طور کلی در آن واحد بررسی می‌کنند، نه تغییرات در زمانی یک‌زبان خاص را (دینه سن، ۱۳۸۰: ۴۲). تقریباً در هر کتابی که پیرامون نشانه‌شناسی نوشته شده، این قسمت از کتاب دوره با «زبان‌شناسی عمومی» آمده است که: زبان، دستگاهی است از نشانه‌ها که بیانگر افکارند و از این رو خط، الفبای کر و لال‌ها، آیین‌های نمادین، شیوه‌های ادای ادب و احترام، علایم نظامی و غیره سنجش‌پذیر است. هرچند فقط زبان مهم‌ترین این

دستگاه‌هاست به این ترتیب می‌توان دانشی را در نظر گرفت که به بررسی نقش نشانه‌ها در زندگی جامعه می‌پردازد (سوسور، ۱۳۷۸: ۲۴-۲۳). تفاوت بین سوسور و پیرس از نگرش دوگانی سوسور و سه‌گانگی پیرس آغاز می‌شود. دو رکن نشانه از دیدگاه سوسور عبارت است از: دال و مدلول. در دیدگاه سوسور هم دال و هم مدلول جنبه روان‌شناختی دارند و هیچ یک جنبه مادی ندارند. دال به‌زعم سوسور یک تصویر صوتی است و مدلول عبارت است از مفهومی که دال به آن دلالت می‌کند و در آن ارجاع به مصداقی مادی مطرح نیست، بلکه ارجاع به مفهومی ذهنی است (سوسور، ۱۳۷۸: ۹۶). چارلز سندرز پیرس یک الگوی سه‌گانه برای روابط درونی نشانه ارائه داد. ارکان سه‌گانه‌ای که وی برای نشانه مطرح می‌کند: ۱- نمود (خود نشانه) ۲- تعبیر (تفسیر) ۳- مصداق (یا مرجع دلالت، یا موضوع) نمود، عبارت است از "صورتی که نشانه به خود می‌گیرد" (سجودی، ۱۳۸۳: ۳۰). تعبیر، عبارت است از معنا و مفهومی که می‌توان از نشانه دریافت و در واقع حاصل واقعی دلالت است. هر تعبیر می‌تواند خود به‌عنوان یک نشانه/بازنمون دیگر عمل کند، نشانه‌ای که یک تعبیر دیگر را به وجود خواهد آورد. آن تعبیر نیز نشانه‌ی تعبیری دیگر خواهد شد و این روند همین‌طور تا بی‌نهایت ادامه پیدا خواهد کرد؛ لذا پیرس، معتقد است که "معنای بازنمود هیچ نیست مگر بازنمودی دیگر" (همان: ۳۱).

سومین بخش از ارکان نشانه پیرس، موضوع یا شیء مصداق است که به بیانی ساده می‌توان گفت که شیء آن چیزی است که بازنمون به‌جای آن قرار گرفته است و به عبارتی تفسیر بازنمون با آن برابر فرض می‌شود. در این دیدگاه، هر بازنمونی یک مصداق در عالم واقع دارد که بازنمون خود را بجای آن و برابر با آن قرار داده است. در شکل شماره ۲، الگوی نشانه‌شناسی سوسور و پیرس و در جدول ۱، وجوه تشابه و افتراق ویژگی‌های نشانه از دیدگاه سوسور و پیرس بررسی شده است.

شکل ۲. نمودار سمت راست، الگوی ارائه شده توسط پیرس درباره نشانه و (نمودار سمت چپ)، الگوی ارائه شده توسط سوسور (فلاحت، ۱۳۹۱: ۱۹)

جدول ۱. ویژگی‌های شاخص نشانه از دیدگاه سوسور و پیرس و وجوه تشابه و تفاوت آنها (اقتباس از سخاوت دوست و البرزی، ۱۳۹۷: ۸۲)

ویژگی شاخص	تفاوت	شباهت	ویژگی‌ها و ساختار نشانه‌ها
سوسور	نشانه‌شناسی سوسور بیشتر در حوزه زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی اکو مربوط به حوزه فرهنگی نه قلمرو انتزاعی زبان (سجودی، ۱۳۸۷)	نزد پیرس و سوسور مدلول همان تصویر ذهنی (احمدی، ۱۳۷۵، ۲۳) نماد نزد سوسور همان شمایل نزد پیرس (احمدی، ۱۳۷۵، ۲۴)	نشانه دارای دو بخش «دال» و «معنی» (سجودی، ۱۳۸۷، ۱۸) وابستگی ارزش نشانه‌ها به روابط با دیگر نشانه‌ها؛ ارجاع نشانه‌ها به یکدیگر (سجودی، ۱۳۸۷، ۲۱)
			عناصر اصلی در نظریه نشانه‌شناسی پیرس: باز نمودن صورتی که نشانه به خود می‌گیرد؛ تفسیر: معنایی که از نشانه حاصل می‌شود و موضوع که نشانه به آن ارجاع می‌دهد (سجودی، ۱۳۸۷، ۲۷)
پیرس	نمود نشانه به صورت شمایل، نمایه و نماد توجه به نقش انسان به عنوان تفسیرگر نشانه	شباهت میان دیدگاه پیرس و سوسور از لحاظ کیفیت قراردادی بودن (سجودی، ۱۳۸۷، ۳۳) - استفاده از جنبه‌های پراگماتیستی در الگو پیرس و اکو (ضیمران، ۱۳۸۵، ۲۲۲)	قابل شدن جنبه نمادین برای نشانه‌ها با توجه به قراردادی بودن آنها (احمدی، ۱۳۷۱، ۴۵)
			تقسیم نشانه‌ها به «شمایل، نمایه، نماد» (احمدی، ۱۳۷۵، ۲۵) توجه به نقش تفسیرگر «کاربر نشانه‌ها از نشانه‌ها و ارجاعات مجزا نیست» (سجودی، ۱۳۸۷، ۳۰) نماد نشانه‌ای قراردادی، وابسته به عادت «اکتسابی یا فکری» (پیرس به نقل از سجودی، ۱۳۸۷، ۳۳)

در ادامه، جهت استخراج مؤلفه‌ها و معیارهای سنجش آثار دوره پهلوی، نشانه‌ها از چند زاویه بررسی شده و مورد تحقیق قرار گرفته شده است.

نمی‌توان نشانه قلمداد کرد. زیرا ممکن است که محرک موردنظر در یک زنجیره ارتباطی منحصرأ برانگیزنده باشد و هیچ دلالتی را در پی نداشته باشد. امبرتواکو در کتاب یک نظریه نشانه‌شناسی این نوع محرک‌ها را علامت نام نهاده است (Eco, 1979: 8). وی میان دو مقوله ارتباط و دلالت تفاوت قایل شده است. در فرایند ارتباط یک علامت از یک منبع، به وسیله یک رسانه به یک گیرنده انتقال می‌یابد. در این فرایند هیچ نوع دلالت و معنادگی نیست، بلکه تنها انتقال مقداری اطلاعات است، درحالی‌که فرایند دلالت یک واکنش تفسیری و معنادگی در مخاطب به وجود می‌آورد.

۳-۳. انواع نشانه از نگاه پیرس

پیرس نشانه‌ها را به‌طور کلی (چه زبانی و چه غیرزبانی) به سه گروه عمده شمایی، نمایه‌ای و نمادین تقسیم نموده است. پیرس در این تقسیم‌بندی به نوع رابطه نمود و مصداق توجه نموده است.

در ادامه، جهت استخراج مؤلفه‌ها و معیارهای سنجش آثار دوره پهلوی، نشانه‌ها از چند زاویه بررسی شده و مورد تحقیق قرار گرفته شده است.

۳-۲. تمایز علامت و نشانه

در بررسی یک نشانه، اولین گام که معمولاً نادیده انگاشته می‌شود، بررسی این مسئله است که آیا واقعاً موضوع ما یک نشانه است یا خیر. پس باید دید که نشانه چیست و با چه چیزهایی ممکن است اشتباه گرفته شود؟ در تعریف می‌توان گفت که نشانه محرک یا جوهر محسوسی است که تصویر ذهنی آن، در ذهن ما با تصویر ذهنی محرکی دیگر تداعی می‌شود. کارکرد محرک نخست برانگیختن محرک دوم باهدف برقراری ارتباط است (گیرو، ۱۳۸۳: ۳۹). باین‌وجود هر نوع ارتباطی یک فرایند دلالت محسوب نمی‌شود، یک شرط اساسی برای نشانه ایجاد فرایند دلالت به معنی ایجاد واکنشی تفسیری در مخاطب است. به‌این‌ترتیب، هر محرکی را

از نشانه را بیان می‌کند. از نگاه او نشانه متشکل از دال و مدلول است (نژاد ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۷). دال و مدلول به‌مانند دوروی یک کاغذ از یکدیگر جدایی‌ناپذیرند و همچنین در ارتباطی مستقیم با یکدیگر هستند و هیچ‌کدام بر دیگری تقدم ندارد. بدون وجود دال و مدلول، معنایی به وجود نمی‌آید (احمدی و آزاد احمدی، ۱۴۰۲: ۷).

۴. ویژگی‌های معماری در دوره‌ی پهلوی اول و دوم در تبریز با بررسی موردی بناهای حکومتی - دولتی

در این دوره زمانی شاهد ایجاد ساختمان‌های عمومی با کاربری‌های جدید چون فرودگاه، ایستگاه راه‌آهن، بانک‌ها، هتل‌ها و غیره در شهرهای ایران هستیم که همچنان خود زاده تحولات روی داده در غرب هستند؛ وامدار سبکی از معماری گذشته‌اند که برگرفته از اندیشه‌های معماری رایج در غرب، چون سبک بین‌المللی بوده است. اگرچه وجود جریان‌های فکری‌ای با هویت ایرانی همچون سبک ملی در میان برخی معماران در دوره‌ی پهلوی اول، همچون مهندس هنری‌اش در طراحی بانک ملی تهران وجود داشت، ولی تأثیرات چنین نگرشی بیشتر محدود به پایتخت ماند و شهرهای دیگر ایران، چون تبریز، کم‌تر تحت تأثیر چنین جریان‌های فکری‌ای در دوره‌ی پهلوی اول قرار گرفتند. در واقع معماری بناهای مهم در تبریز بین سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ کمتر رنگ و بوی ایرانی داشت (جدول ۲) و شاید علت عمده این مسئله، طراحی شدن این بناها توسط مهندسان خارجی باشد. از برجسته‌ترین این بناها در ذیل آورده شده است.

نماینده نشانه‌ای است که میان صورت و معنی‌اش رابطه علی وجود داشته باشد. چیزی شبیه به آنچه در سنت طبیعی می‌نامند، به عبارتی رابطه بین نشانه و شیء از طریق واقعی و علی است نوعی نسبت درونی و وجودی دارد و صرفاً وابسته به ذهن تفسیرگر نیست (احمدی، ۱۳۸۳: ۴۳؛ صفوی، ۱۳۸۳: ۳۵).

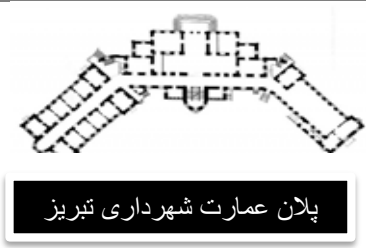
شمایل: شمایل، نشانه‌ای است که میان نشانه و مصداق نوعی شباهت صوری وجود داشته باشد. در سنت این نوع نشانه را نشانه تصویری می‌نامند. مثل عکس یا نقاشی یک صورت که به صاحب آن صورت دلالت دارد (همان).

نماد: نشانه‌ای است که میان صورت و معنی‌اش رابطه کاملاً قراردادی وجود داشته باشد. در نمادها، دال مشابه مدلول نیست و هیچ نوع رابطه‌ی علی با آن ندارد و این دو بر اساس کاملاً اختیاری با یکدیگر همبسته شده‌اند و رابطه آنها بر اساس قراردادی است که اعضای جامعه کاربر، آن را یاد می‌گیرند (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۵).

۳-۴. انواع نشانه از نگاه فردینان دو سوسور

سوسور با دیدگاهی ساختارگرایانه هر نشانه‌ای را در ارتباط با نظام خود مورد بررسی قرار می‌دهد و توجه زیادی به زمینه و خاستگاه متن که شکل‌دهنده نوع برداشت و تعبیر مخاطب است، دارد (ساسانی، ۱۳۹۰: ۷). سوسور زمان را در درک اشیا و پدیده‌ها و نقش و نقوش آنها مهم می‌داند و معتقد است که پدیده‌ها با ساختار کالبدی خود قابل درک هستند، برای شناخت یک دوره تاریخی لازم است که پدیده‌ها در زمان و بر اساس معیارهای کالبدی و محیطی خود سنجیده شوند (محبی گرمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۰۹). سوسور الگویی دوجویی یا دویخشی

جدول ۲. نمونه‌هایی از بناهای دولتی دوره پهلوی اول در تبریز (نگارنده)

نام بنا	دوره‌ی طراحی	ویژگی‌های معماری	تصویر بنا و پلان
عمارت کاخ شهرداری تبریز	۱۳۲۰-۱۳۱۴	۱. ساخته شده در محل گورستان متروک نوبر با نظارت مهندسان آلمانی در زمان ریاست شهرداری حاج ارفع الملک جلیلی، اجرای سازه بنا به‌صورت بتن مسلح [۱۰] ۲. شبیه ساختمان‌های نئوگوتیک آلمان و نمادی از اندیشه میلیتاریستی رضاخان ۳. اولین ساختمان بتن‌آرمه ایران - استفاده از کلاف بتنی در برج اصلی ۴. پلان ساختمان به شکل عقاب در حال پرواز ۵. استفاده از ایوان در بنا جهت حفظ ورودی از	

	برف‌وباران - نمای خارج از سنگ تراشیده		
	<p>ترکیبی از پلان سه بخش، استفاده از سنگ اسپراخون در نما مانند عمارت شهرداری، طاق پنجره‌ها و کنگره‌ها با نقش گل در انتهای دیوارها بنایی به سبک پهلوی اول - ترکیبی از عناصر معماری ایرانی و غربی توسط ماکسیم سیرو طراحی شده</p>	<p>دوره پهلوی اول ۱۳۱۳-۱۳۱۸</p>	<p>کتابخانه ملی تبریز</p>
		<p>دوره پهلوی اول ۱۳۱۵-۱۳۱۸</p>	<p>ساختمان دانشسرای عالی تبریز</p>
	<p>بنا شامل سه طبقه، زیرزمین، همکف و اول دارای سه ورودی - نمای آجری و تکرار مدون پایه پنجره‌ها - تقارن و تکرار و تکرار مدول‌های نما</p>	<p>دوره پهلوی اول</p>	<p>مدرسه پروین اعتصامی در تبریز</p>

تعداد بناهای ساخته شده در دوره‌ی اول پهلوی دوم؛ یعنی بین سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ در تبریز، به دلیل رکود اقتصادی و عواملی چون بحران آذربایجان بسیار کمتر از سال‌های بعد بود. ولی از مهم‌ترین ویژگی این بناها که از میان آنها می‌توان بانک ملی و کاخ استانداری را نام برد، تلفیق معماری مدرن با روحیه‌ی ایرانی است؛ ولی پس از سال‌های ۱۳۳۲ که مصادف

است با آغاز رشد اقتصادی ایران، شاهد ظهور بناهایی به تأثیر از مکتب باهوس و سبک بین‌المللی در تبریز هستیم که اگرچه تعداد این بناها بسیار بیشتر از دوره قبل است؛ ولی اثری از هویت ایرانی در آنها دیده نمی‌شود (جدول ۳). از ویژگی‌های بناهای این دوره می‌توان به استفاده از احجام متنوع، استفاده از مصالح جدید و به‌کارگیری سازه‌های فلزی و بتنی اشاره کرد.

جدول ۳. برجسته‌ترین بناهای ساخته شده در دوره اول پهلوی دوم (۱۳۳۲ - ۱۳۲۰) و دوره دوم پهلوی دوم (نگارنده)

تصویر	ویژگی‌های معماری	معمار - تاریخ ساخت	نام بنا
	<p>۱. طراحی شده به شیوه معماری مدرن ۲. به‌کاررفتن تزیینات کاشی‌کاری سنتی و مشبک‌کاری در ورودی - با تأکید بر هویت ایرانی ۳. دارای پلان H شکل و تلفیق دو مستطیل با کشیدگی شرق - غربی و شمالی - جنوبی ۴. نمای تقریباً متقارن - مصالح نما سنگ تراورتن سفید است که در نمای پشت ساختمان آجری و سیمانی است ۵. از نخستین بناهای ساخته شده در تبریز با اسکلت بتنی و دال بتنی پیش‌ساخته ۶. وجود ردیف ستون‌های پیش‌آمده از بنای اصلی و ایجاد رواق</p>	<p>محسن فروغی ۱۳۳۱</p>	<p>بانک ملی تبریز</p>
	<p>۱. تلفیقی از معماری مدرن در طراحی حجم و پلان بنا با معماری سنتی در</p>	<p>۱۳۳۳</p>	<p>کاخ</p>

	<p>استانداری تبریز</p> <p>تزیینات و نماسازی</p> <p>۲. کشیدگی محور بنا در امتداد شرقی - غربی</p> <p>۳. پیش‌آمدگی ورودی با پلان قوسی شکل و ایجاد مهتابی در ورودی بنا</p> <p>۴. وجود یک برج استوانه در منتهی‌الیه شرقی بنا</p> <p>۵. وجود ردیف ستون‌های پیش‌آمده از بنا و ایجاد رواق</p> <p>۶. استفاده از کاشی معرق فیروزه‌ای برای سردر</p>
	<p>موزه آذربایجان تبریز</p> <p>آندره گدار، اسماعیل دبیاج ۱۳۳۷-۱۳۴۱</p> <p>۱. دارای پلان تک حجمی، مستطیل شکل و کشیده با زیر بنای تقریبی ۳۰۰۰ مترمربع</p> <p>۲. دارای نمای آجری با قوس‌های جناغی - وجود یک نگرش سنتی در طراحی نما</p>
	<p>دانشگاه تبریز</p> <p>با همکاری شرکت‌های رس، مقتدر آندرف (مدام)، ایران اراک و...</p> <p>۱. تعدادی ساختمان تیپ با حجم‌های مکعب‌مستطیل</p> <p>۲. بکار رفتن آجر قرمز در نمای بناها و نوارهای عمودی سنگی سفید رنگ که به‌صورت متوالی پنجره‌ها را در برمی‌گیرند.</p> <p>۳. پلان ساختمان‌ها کشیده همراه با کریدورهای خطی</p> <p>۴. عدم وجود المان‌های تزیینی به‌استثنای مشبک‌کاری پنجره‌های نمای شرقی - غربی دانشکده کشاورزی</p> <p>لازم به ذکر است که بناهای بیمارستان امام خمینی و آزمایشگاه‌های دانشکده پزشکی در دوره اول پهلوی دوم توسط شرکت "رس" و گسترش بناها، شامل دانشکده کشاورزی و پزشکی (۱۳۴۵)، و... توسط مشاوران مقتدر آندرف (مدام)</p>
	<p>ایستگاه راه‌آهن تبریز</p> <p>فرنان پویون، عبدالعزیز فرمانفرمایان، محسن فروغی، حیدر غیبایی معماران (D.P.L.G)</p> <p>۱. دارای سازه بتنی - ایستایی سقف W شکل با دو ستون عظیم و تعدادی ستون جانبی</p> <p>۲. اجرای سقف به‌صورت مجزا از دیوارها که فضای بین سقف و دیوارها توسط شیشه پوشیده شده است.</p> <p>۳. حس معلق بودن در سقف که به‌صورت طره‌ای از نمای شرقی بنا پیش‌آمده است.</p> <p>۴. وجود فضای انتظار با پلانی باز و بدون ستون و به‌صورت یکپارچه</p> <p>۵. استفاده از حداکثر شیشه در نمای شمالی و جنوبی بنا</p>
	<p>هتل اینترنشنال تبریز</p> <p>رضا مقتدر ۱۳۵۰</p> <p>۱. بلندترین بنای غیرصنعتی در زمان ساخت خود</p> <p>۲. بنای تک حجمی مکعب‌مستطیل</p> <p>۳. ترکیب آجر و بتن در نما</p> <p>۴. تأکید بر ورودی بنا به‌صورت یک پیش‌آمدگی طره‌ای از بتن مسلح</p> <p>۵. قرارگیری پنجره‌ها به‌صورت یک‌درمیان در طبقات در یک ردیف واحد عمودی واقع نشده‌اند.</p>
<p>مقبره الشعرا</p> <p>غلامرضا فرزان‌مهر ۱۳۵۱-۱۳۵۰</p> <p>۱. طراحی بر اساس معماری سنتی ایران</p> <p>۲. وجود قوس‌هایی با چفد تیزه دار - تداخل ستاره‌های چهارپر و استفاده از هندسه چندضلعی</p> <p>۳. تداوم فضایی و استفاده از هندسه در طراحی</p> <p>۴. پلان موزه بنا دارای نهاز و نخیز و هندسه خاصی است</p> <p>۵. استفاده از قطعات پیش‌ساخته بتن مسلح برای روکار بنا ۱۳۵۳</p>	

نگارنده: ناصر محمدزاده

۵. نشانه‌شناسی در معماری

منظور از نشانه‌شناسی در حوزه هنرهای بصری، جستجوی «دال‌های» تصویری و خوانش و کشف «مدلول‌های» مناسب با آنها در گستره جامعه و فرهنگ مرجع هر اثر هنری است. نشانه‌شناسی هنر، نوعی نگرش زیباشناسانه است که اثر هنری را مانند یک متن انگاشته که معنای برخاسته از آن در یک فرایند نشانگی تولید و دریافت می‌شود. بر پایه دانش نشانه‌شناسی، هر اثری از جمله یک بنای معماری به مثابه یک متن است که خواندن آن عبارت است از تأویل نشانه‌های آن توسط کاربر فضا. از این منظر، معماری نیز نوعی زبان است (شولتز، ۱۳۸۷: ۵۳۱). یک اثر معماری همچون متنی است که کلمه‌های آن احجام، بافت‌ها و اجزای تشکیل‌دهنده بنا بوده که ضمن وابستگی معنایی به هم اغلب از طریق رمزگان‌های زیباشناختی و اجتماعی پیام خود را انتقال می‌دهند. با سفر در این متن / معماری، بیننده / مخاطب گوشه‌های اثر را بر پایه پیش ساخت‌ها و پیش‌داشته‌هایش می‌خواند / می‌بیند (شیرازی، ۱۳۸۱: ۱۳). نشانه‌شناسی در معماری به دو مکتب اصلی فکری، ساختارگرا و پساساختارگرا تقسیم می‌شود. در نگاه نشانه‌شناسی ساختارگرا، معماری مانند زبان از هم‌نشینی اجزای مختلفی تشکیل شده و اجزای ساختمان مانند کلمات یک جمله، ضمن دارا بودن ارزش‌ها و نقش‌های جداگانه، یک مفهوم کلی را به مخاطب منتقل می‌نماید. در دیدگاه پساساختارگرا، نشانه‌شناسی به دنبال تأویل و ساخت معنا برای یک طرح معماری است. یعنی ضمن درک و شناخت ساختار معماری، نشانه‌شناسی به ابزاری جهت دریافت استعاره‌ها و کنایات موجود در هر طرح پرداخته تا معانی عمیق‌تر و نهفته در لایه‌های درونی هر طرح را باز تولید نماید (گیرو، ۱۳۸۳: ۶۶).

۶. روش تحقیق

انتخاب روش تحقیق مناسب و تداوم آن در تمامی فرایند مسیر پژوهش از اصول راهبردی یک تحقیق علمی است، بنابراین برای ایجاد شالوده‌ای انسجام‌بخش به این تحقیق، نوع تحقیق، کیفی انتخاب گردید. پژوهش حاضر از نظر ماهیت بنیادی نظری و از نظر روش‌شناسی کیفی - تفسیری است و ابزار و روش‌های گردآوری اطلاعات، به صورت کتابخانه‌ای، تهیه فیش و نقشه و روش تحلیل با استدلال قیاسی و استنتاجی صورت گرفته است. به این صورت که پس از تبیین اصول و مبانی نشانه‌شناسی (پیرس و دوسوسور) و تطبیق آن با معماری به مثابه یک متن، سعی شده است تا تفسیری از خوانش معماری بناهای دولتی و حکومتی تبریز در عصر پهلوی صورت گیرد.

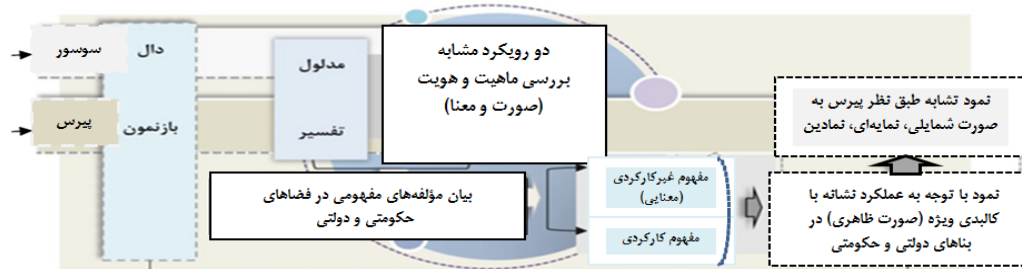
۷. بحث و یافته‌ها

۷-۱. خوانش معماری عصر پهلوی از منظر

نشانه‌شناسی

در حوزه بررسی فضای معماری، به منظور انطباق نظرات سوسور و پیرس شکل ۳، قابل ترسیم است. به عبارتی جنبه‌های معنایی و مفهومی نشانه "مدلول و تفسیر آن متأثر از جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی" را در حوزه عناصر غیرکارکردی "معنایی و مفهومی" و صورت ظاهری نشانه "دال و بازنمون" را مرتبط با حوزه عملکردی بنا می‌توان تلقی نمود. به منظور تأویل پدیده‌ها در نگرش به معماری دوره پهلوی با توجه به این که تأویل کردن هر چیز، یعنی گرداندن کلمه جز به معنای ظاهر آن است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۳۳۵). با این نگرش تأویل متن و یا یک پدیده فرهنگی مانند معماری یعنی؛ به دنبال معنای ظاهری برای آن متن نبوده و در پی کشف و ساخت معانی عمیق‌تر است. در این بخش برای تبیین

نحوه نگرش و تأویل معماری عصر پهلوی تبریز، ابتدا رویکردهای پیرس و سوسور (شکل ۳)، در فرایند خوانش بررسی شده است. سپس در جدول شماره ۴، نحوه نگرش به معماری دوره پهلوی بر اساس نشانه‌شناسی آمده است.

شکل ۳. رویکرد نشانه‌شناسی سوسور و پیرس در فرایند خوانش نشانه‌ها در معماری فضاهای حکومتی و دولتی (اقتباس از سخاوت دوست و البرزی، ۱۳۹۷: ۸۳)

معماری	اهمیت محصول
توجه به نتیجه و هدف	جدایی فضاهای عمومی از فضاهای خصوصی
چگونگی طرح	مفاهیم اجتماعی، فرهنگی و مذهبی (بن‌مایه و باطن) مصالح، کالبد فیزیکی و رنگ (کالبد فیزیکی - ظاهر)
نشانه‌های طرح	حضور نشانه‌ها بیشتر در ارتباط فضاها با همدیگر و حجم کلی طرح
نوع محصول طراحی	دوگانگی در طرح (شبه‌مدرنیستی)
خوانش نهایی	ایده نگاه به درون
محصول	آشتی‌دادن مفاهیم سنتی با اندیشه‌های مدرن
ریشه پدیده	ریشه عمیق: بومی‌گرایی و تاریخ‌گرایی ریشه کاذب: پست‌مدرن

در نشانه‌های فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی، ارکان معماری پهلوی به‌عنوان دال و مفاهیم ضمنی و دلالت‌های انتزاعی در بستر فرهنگ و مفاهیم سنتی پهلوی، مدلول و لایه‌های مفهومی این خوانش را تشکیل می‌دهند. در جدول شماره ۵ نشانه‌های استخراج شده از بناهای مورد مطالعه که بیشترین انطباق را با نظریه‌های پیرس و سوسور داشته‌اند، آمده است.

برای تحلیل نشانه‌شناسی بناها در این پژوهش، جنبه‌های معنایی و مفهومی نشانه و صورت ظاهری نشانه، مدنظر قرار گرفته است. طبق شکل ۳، می‌توان ویژگی‌های کالبدی نشانه‌های بناهای دولتی و حکومتی تبریز را هم در راستای رفع نیاز کارکردی و هم به‌واسطه القای مفاهیم ذهنی در هماهنگی با زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، رفتاری و مذهبی در ارائه کالبدی معنادار و در قالب نشانه‌ای به‌صورت نمایه، نماد و شمایل مطرح کرد. بدین صورت که مدلول سوسور و تفسیر پیرس با در نظر داشتن بحث فرهنگ و موقعیت اجتماعی در مورد فضا و بنای معماری منجر به شکل‌گیری عنصری مفهومی با دو جنبه کارکردی و غیرکارکردی (معنایی) شده است. دو مفهوم کارکردی و غیرکارکردی در بناهای دولتی و حکومتی تبریز با در نظر گرفتن شرایط فرهنگی و بومی، ساختار کالبدی ویژه‌ای در این بناها نمایان کرده است که می‌تواند به‌عنوان صورت ظاهری نشانه به‌صورت نمایه، نماد و شمایل در چرخه‌ای تکرارپذیر دوباره در ارتباط با صورت ظاهر، مفهوم و عوامل تأثیرگذار بر آن قرار گیرد.

جدول ۴. تأویل معماری دوره پهلوی از منظر نشانه‌شناسی (نگارنده)

شیوه نگرش به	دوره پهلوی
--------------	------------

جدول ۵. نشانه‌های استخراج شده از نمونه فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی در تبریز (نگارنده)

نشانه	دال	مدلول	تبیین نشانه
● استفاده از آجر به‌عنوان مصالح اصلی در نما (بنای مدرسه پروین اعتصامی، موزه آذربایجان، برخی بناهای دانشگاه تبریز)	استفاده از آجر به‌عنوان مصالح اصلی در نما (بنای مدرسه پروین اعتصامی، موزه آذربایجان، برخی بناهای دانشگاه تبریز)	بهره‌گیری از معماری سنتی	در بررسی نشانه‌های نمایه‌ای فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی در تبریز، فرم بنا و تقسیم‌بندی داخلی فضاها دال و مفهوم کلی، مدلول آن است.
● بهره‌گیری از فضای ایرانی در ارتباطات داخلی و حیاط‌های سرپوشیده (پیش‌آمدگی ورودی با پلان قوسی شکل و ایجاد مهتابی در ورودی کاخ)	بهره‌گیری از فضای ایرانی در ارتباطات داخلی و حیاط‌های سرپوشیده (پیش‌آمدگی ورودی با پلان قوسی شکل و ایجاد مهتابی در ورودی کاخ)	بهره‌گیری از خصوصیات بومی	هدف کلی آشتی‌دادن روابط و مفاهیم فرهنگی ایران، به‌خصوص روابط فضایی بناهای دولتی

<p>ایران با معماری‌های مدرن و برگرفته از معماری غرب است. شیوه ساخت معماری مدرن در کل پروژه دال، تلفیق معماری سنتی با مدرن، مدلول آن است.</p>	<p>دعوت به مکت و تأمل</p>	<p>استانداری، ردیف ستون‌های پیش‌آمده از بنا و ایجاد رواق)</p> <ul style="list-style-type: none"> • کتیبه‌ها و مقرنس‌ها، طاق پنجره‌ها (کاخ استانداری تبریز با کاشی معرق فیروزه‌ای برای سردر تزیینات کاشی‌کاری سنتی و مشبک‌کاری در ورودی بانک ملی) • بکار رفتن آجر قرمز در نمای بناها و نوارهای عمودی سنگی سفیدرنگ که به‌صورت متوالی پنجره‌ها را در بر می‌گیرند (دانشگاه تبریز) • پلان ساختمان‌ها کشیده همراه با کریدورهای خطی (ساختمان هتل اینترنشنال، ایستگاه راه‌آهن، کاخ دارایی، اتاق بازرگانی، موزه متروپل)
<p>همان‌طور که گفته شد، شمایل، نشانه‌ای است که میان نشانه و مصداق نوعی شباهت صوری وجود داشته باشد. در سنت این نوع نشانه را نشانه تصویری می‌نامند. در دوره پهلوی دوم به دلیل مرسوم شدن معماری مدرن، نشانه‌های شمایی، کم‌رنگ شد.</p>	<p>گل‌ها پیوسته نشانی از بهشت خداوند که مدلول است</p>	<ul style="list-style-type: none"> • شمایی - تصویری ○ تصویر گل‌ها در کاشی‌کاری‌ها ○ تصویر گل در انتهای دیوارها و کنگره‌ها (ساختمان کتابخانه ملی) <p>شمایل</p> <ul style="list-style-type: none"> • شمایی - نمادین ○ نقوش اسلیمی ○ تزیینات داخل بناها، تزیینات سردر، سکو، ایوان (عمارت شهرداری با استفاده از ایوان در بنا)
<p>رابطه و قرارداد بر اساس دلالت‌های فرهنگی نشانه‌های نمادین در فرم با نشانه‌های نمادین در زبان چند تفاوت دارند. یک نماد در یک فرم می‌تواند برای مخاطب دیگری چیزی جز یک سیگنال نباشد (مثلاً رنگ نمادین یک برند برای کسی که آن را نمی‌شناسد تنها یک سیگنال است). دوم اینکه قراردادها در فرم همیشه به‌صورت اختیاری (و در نتیجه آگاهانه) نیستند، بلکه بر حسب عادت هم به دست آمده‌اند. تداعی‌ها و عادت‌هایی که از محیط و جغرافیا نیز تأثیرپذیر است (امریایی، ۱۳۹۰: ۷۵).</p> <p>نمادهای رماتیسم در معماری بناهای حکومتی پهلوی دوم:</p>	<p>معماری شبه‌مدرنیستی</p> <p>نمادهای رماتیسم ایرانی (گرایش به سبک‌های تاریخی)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • نمادهای فرهنگی - عرفانی ○ نمادهای ساختاری <p>به‌کارگیری اصول و مفاهیم معماری مدرن درآمیخته باحال و هوای ایرانی (مقبره الشعراء بانک ملی)</p> <p>هماهنگی طرح با زمینه طراحی</p>
<p>صارمی، به صورتی واقع‌بینانه، توجه به معماری گذشته ایران را عمدتاً به سبب گسسته شدن از سنت معماری در دوره پهلوی اول و در نتیجه، پیدایش نوعی دل اندوهی (نوستالژی) و دیدی رماتیسم نسبت به آن سنت‌ها دانسته‌اند که این رماتیسم خود را در دوره پهلوی دوم نیز - در قالب بومی‌گرایی - نشان داده است. باین‌حال هرگز نباید تأثیر جریانات روشنفکری حاکم بر دهه‌های ۴۰ و ۵۰ را در تشدید تأکید بر معماری خودی و بوم‌گرایی نادیده گرفت (صارمی، ۱۳۸۵: ۱۲۹).</p> <p>نمادهای رماتیسم ایرانی (گرایش به سبک‌های تاریخی): استفاده از اشکال و عناصر معماری دوره</p>	<p>نمادهای رماتیسم ایرانی (گرایش به معماری بومی)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • استفاده از اشکال و عناصر معماری دوره اسلامی به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم ریشه‌های معماری درگذشته‌های دور و استفاده از شکل گنبدی و تاقی (موزه آذربایجان با قوس‌های جناغی در نما، هتل اینترنشنال، کاخ استانداری، بانک ملی با تکرار ردیف ستون‌های پیش‌آمده از بنای اصلی و ایجاد رواق)

اسلامی به صورت مستقیم و غیرمستقیم، به کارگیری الگوهای فضایی معماری اسلامی، نظم، تقارن، تکرار و رعایت سلسله‌مراتب. نمادهای رماتیسم ایرانی (گرایش به معماری بومی): ریشه‌های معماری در گذشته‌های دور و استفاده از شکل گنبدی و تاقی

لذا در پاسخ به سؤال تحقیق می‌توان گفت که در بررسی نشانه‌های نمایه‌ای فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی در تبریز، فرم بنا و تقسیم‌بندی داخلی فضاها دال و مفهوم کلی، مدلول آن است. هدف کلی آشتی‌دادن روابط و مفاهیم فرهنگی ایران، به‌خصوص روابط فضایی بناهای دولتی ایران با معماری‌های مدرن و برگرفته از معماری غرب است. شیوه ساخت معماری مدرن در کل پروژه دال، تلفیق معماری سنتی با مدرن، مدلول آن است. همچنین در بحث شمایل، نشانه‌ای است که میان نشانه و مصداق نوعی شباهت صوری وجود داشته باشد. در سنت این نوع نشانه را نشانه تصویری می‌نامند. در دوره پهلوی دوم به دلیل مرسوم شدن معماری مدرن، نشانه‌های شمایی، کم‌رنگ شد و در مورد نماد نیز، نمادهای رماتیسم ایرانی (گرایش به سبک‌های تاریخی): استفاده از اشکال و عناصر معماری دوره اسلامی به صورت مستقیم و غیرمستقیم، به کارگیری الگوهای فضایی معماری اسلامی، نظم، تقارن، تکرار و رعایت سلسله‌مراتب و نمادهای رماتیسم ایرانی (گرایش به معماری بومی)، ریشه‌های معماری در گذشته‌های دور و استفاده از شکل گنبدی و تاقی قابل توجه هستند. برخی از این نمادها که به آنها اشاره شد، برگرفته از تاریخ معماری سنتی ایران و برخی دیگر، برگرفته از نمادهای معماری غربی هستند که در تعامل با یکدیگر باعث شکل‌گیری گونه‌های جدیدی از عناصر معماری شده‌اند که این نشانه‌ها را می‌توان هم در ساختار فضایی پلان‌ها و فرم و هم در شیوه‌های ساخت در فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی تبریز مشاهده نمود.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تعارض منافی برای اعلام ندارند.

۸. نتیجه‌گیری

بر اساس مطالعات صورت‌گرفته، می‌توان نشانه‌های فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی را در تحلیلی نشانه‌شناختی، همچون یک متن بازخوانی نمود. فضاهای حکومتی و دولتی دوره پهلوی ضمن آنکه حامل نشانه‌های مختلف هستند؛ متأثر از مناسبات هم‌زمانی و در زمانی بین لایه‌های مختلف تاریخی، اجتماعی، زیبایی‌شناختی و مناسبات جهانی هستند که در روابط هم‌نشینی یا جانشینی گاهی هم‌دیگر را تقویت و گاهی تخریب می‌کنند. هر متن معماری از لایه‌های متعدد تشکیل شده، که می‌توان آنها را در دو دسته کلی متصور شد؛ لایه‌های معماری و لایه‌های فرا معماری. هر کدام از این لایه‌ها، حامل پیام‌هایی متفاوتند. از لایه‌های معماری (ساختار، ارتباطات فضایی، ترکیب احجام، پیکره‌بندی معماری، پیام‌های کالبدی) دریافت می‌گردد. از لایه‌های فرا معماری (فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی)، پیام‌های فرا معماری (موضوعیت پروژه، مکان پروژه، زمان پروژه) استنباط می‌گردد.

فضاهای حکومتی دوره پهلوی، حامل پیام‌هایی است که در لایه‌های معماری خود (همچون استفاده از آجر و فضاهای ایرانی) و در لایه‌های فرا معماری که برگرفته از ملاحظات زمانی و مکانی (به‌عنوان مثال، ایوان رو به خیابان و بهره‌گیری از اصول معماری مدرن) است، سعی در ارتباط با مخاطب خود دارد. این نشانه‌ها و ابزارهای بصری، خوانش جدیدی از فضای معماری را با توجه به مناسبات جهانی، در ذهن بیننده ایجاد می‌کند. در جدول شماره ۵ بر مبنای اندیشه‌های سوسور و پیرس، خوانش نشانه‌ها با توجه به ویژگی‌های معماری نمونه‌های موردی که در جدول شماره ۴ ذکر شد، آمده است؛

منابع

- احمدی، ادیب و آزاد احمدی، محمد (۱۴۰۲)، بررسی تطبیقی معماری دوره پهلوی اول و دوم از منظر نشانه‌شناسی و معناشناسی (مطالعات موردی موزه ایران باستان و موزه هنرهای معاصر)، مجله هنر و تمدن شرق، ۱۱(۳۹)، صص ۵-۲۲.
- احمدی، بابک (۱۳۸۳)، از نشانه تصویری تا متن: به‌سوی نشانه‌شناسی ارتباط دیداری، تهران: نشر مرکز.
- بارت، رولان (۱۳۷۰)، عناصر نشانه‌شناسی، ترجمه: مجید محمدی، چاپ اول، تهران: انتشارات هدی.
- پور جعفر، محمدرضا و منتظرالحجه، مهدی (۱۳۸۹)، نشانه‌های شهری: تعاریف، گونه‌شناسی، مکان‌یابی، برنامه‌ریزی و طراحی. تهران: نشر طحان.
- خجسته قمری، محمدمین (۱۳۹۹)، "تأثیر معماری بناهای حکومتی و دولتی بر هویت شهر تبریز"، فصلنامه مطالعات ملی، ۸۳، سال بیست و یکم، شماره ۳، صص ۱۵۰-۱۲۴.
- دیانت، فرشته (۱۳۹۵)، بررسی اهمیت نشانه‌شناسی (دلالت معنایی) در عکس‌های مفهومی. مبانی نظری هنرهای تجسمی، (۴). ۷۱-۸۴.
- دینه سن، آنه ماری (۱۳۸۰)، درآمدی بر نشانه‌شناسی، ترجمه: مظفر قهرمان، آبادان: نشر پرستش.
- ساسانی، فرهاد (۱۳۹۰)، معناکاوی به‌سوی نشانه‌شناختی معماری، تهران: انتشارات علم.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۳)، نشانه‌شناسی کاربردی، تهران: نشر قصه.
- سخاوت دوست، نوشین؛ البرزی، فریبا (۱۳۹۷)، "تأملی بر نشانه‌شناسی فضاهای ورودی خانه‌های دوره قاجار قزوین از دیدگاه فردینان دو سوسور، چارلز سندرس پیرس و امبرتواکو"، هویت شهر، شماره سی و چهارم، سال دوازدهم، صص ۱۱۱-۷۹.
- سوسور، فردیناند (۱۳۷۸)، دوره‌ی زبان‌شناسی عمومی، ت: کورش صفوی، تهران: نشر هرمس.
- شعله، مهسا (۱۳۸۸)، روش‌شناسی تحلیل حوزه‌های نشانه - معنایی شهر. هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، ۳۹ (۵)، ۱۱۶-۱۰۱.
- شولتز، کریستیان نوربرگ (۱۳۷۸)، معنا در معماری غرب، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: فرهنگستان هنر.
- شیرازی، محمدرضا (۱۳۸۱)، "نشانه‌شناسی معماری"، مجله معمار، شماره ۱۶، صص ۱۶-۱۴.
- صفوی، کوروش (۱۳۸۳)، درآمدی بر معناشناسی کاربردی، تهران: سوره مهر.
- ضیمران، محمد (۱۳۸۵)، "امبرتواکو و نشانه‌شناسی"، مجله فرهنگی و هنری بخارا (ویژه‌نامه امبرتواکو)، ۹ (۴)، صص ۲۱۷-۲۲۲.
- طهوری، نیر (۱۳۸۰)، "بررسی نشانه‌شناسانه آثار یک معمار معاصر ایرانی"، فصلنامه ما، شماره ۵، ۱۴۳-۱۲۸.
- فلاح، محمدرضا؛ نوحیف سمیرا (۱۳۹۱)، "ماهیت نشانه‌ها و نقش آن در ارتقای حس مکان فضای معماری"، هنرهای زیبا، دوره ۱۷، شماره ۱، صص ۲۵-۱۷.
- گیرو، پیر (۱۳۸۳)، نشانه‌شناسی، ت: محمد نبوی، تهران: نشر آگاه.
- محبی گرمی، هومن، فرمهینی فراهانی، رضا، و غیائی، محمدمهدی، (۱۴۰۰). "تبیین نشانه‌شناسی و راهکارهای نظریه معناشناسی فردینان دو سوسور در خانه‌های تاریخی دوره قاجار در شهرهای اردبیل، تبریز و ارومیه". مطالعات هنر اسلامی، ۱۸(۴۱)، ۴۰۶-۴۱۶.
- نژاد ابراهیمی، احد؛ فرخی، شهین؛ شب‌آهنگ، مهسا (۱۳۹۸)، "الگوشناسی معماری کارخانه‌های صنعتی پهلوی اول در تبریز"، نشریه نقش جهان، دوره ۹، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸، صص ۳۳-۴۴.

- Dabagh, A.M. (2015). The reflection of Semiotic Theories in the Architectural Reading of the Contemporary Mosques of Tehran. *Indian Journal of fundamental and Applied Life Sciences*, 5 (2), 2460- 2471.
- Eco, U. (1978). *A Theory of Semiotics*. Indiana, United States: Indiana University press.
- Eco, U. (1986). *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington: Indiana University press.
- Peirce, C.S. (1991). *Peirce on signs: Writings on Semiotic*. New York: UNC press.
- Saussure, F.d. (2011). *Course in General Linguistics*. New York, United States: Columbia University press.

JISAUD

Journal of Interdisciplinary Studies in
Architecture and Urbanism Development
Islamic Azad University, Tabriz Branch

Volume 2, Issue 1, Spring & Summer 2023
DOI: 10.30495/JISAUD.2023.1991528.1088

The semiotic reading of form and meaning in the government buildings of Tabriz during the Pahlavi era based on Saussure and Pierce thoughts

Maryam Eskandari*¹

(Receive Date: 16 July 2023 Revise Date: 26 August 2023 Accept Date: 11 September 2023)

Research Article

Abstract

Semiotics is an objective manifestation of an absent concept or phenomenon in order to communicate with the audience, and from the point where architecture is basically not to communicate, but to implement a function; It is considered a special and challenging case for semiotics. Considering that the dominant trend in Pahlavi period architecture was the Iranian form of modern architecture, which was named as pseudo-modernist architecture; Considering that the buildings of this period were the physical manifestation of the characteristics, characteristics or preferences of the Iranian society at that time, they can be used as physical documents and evidences in examining the cultural, social, economic and religious characteristics of a huge part of the society of that period. have been investigated and represent the body of the society. One of the manifestations of these developments, the change and how the architecture of government buildings in Tabriz city conveys modern and modern concepts through the semiotics of form and meaning, forms the main question of this research And what components have the physical elements of architecture (the architecture of government and government buildings in Tabriz) become a means of communicating meaning? To interpret these concepts, the science of semiotics, by receiving the aesthetic, social and cultural codes of each design, interprets and reveals the hidden concepts in those inner and hidden layers of the design. The purpose of this research is to provide a semiotic reading of the governmental and governmental spaces of the Pahlavi period in the city of Tabriz with an analytical-descriptive method in the light of Peirce's and De Saussure's ideas, which have become communication signs in cities over time. and carry messages in their architectural and meta-architectural layers. This article with the main purpose is to present a semiotic reading of the governmental and governmental spaces of the Pahlavi period of Tabriz based on the ideas of Peirce and de Saussure, which over time have become a sign of communication in the spaces of the city; And to find the answer to this main question, what are the physical elements of architecture (the architecture of Tabriz government buildings) with which components have become the means of communicating meaning? Therefore, the architectural features of Pahlavi era government buildings in Tabriz are analyzed because architecture as a part of culture is a sign system and on the other hand as a tool for communication. In this regard, the semiotic views of Ferdinand de Saussure and Peirce have been used to establish this connection. The results of this research, while revealing different layers of meaning, indicate that the factors affecting communication include cultural and social context, symbolic function, architectural codes and explicit use, communication tools, and meta-architectural codes. It is received from architectural layers (structure, spatial communication, combination of volumes, architectural composition, physical messages). From the meta-architectural layers (cultural, social, economic), meta-architectural messages (objectivity of the project, place of the project, time of the project) are deduced. In this research, an attempt has been made to obtain more comprehensive and accurate results by limiting the research to the governmental and governmental spheres at a specific point in time.

Conflict of interest: None declared.

Keywords: governmental spaces, Pahlavi period, Semiotics, Tabriz

¹ Department of Architecture, Islamic Azad University, Miandoab branch. (Corresponding Author) eskandarim10@yahoo.com